

Yazma

Alm. Manuscript (n), Handschrift, Fr. Manuscrit (m), İng. Manuscript.

Herhangi bir yazı basma âletiyle basılmamış olup, özel mürekkep ve kalemle çoğu defâ yine özel işlenmiş kâğıtlara yazılarak meydana getirilen, ilmî, fennî, edebî eserler. Deyim “el yazması eser, yazma eser” olarak da kullanılır. Taş, kiremit, tuğla, deri gibi şeyler üzerine yazılan yazılar, mektuplar, fermanlar, imtiyaznâme ve diğer şeyler de elle yazılmış olmakla berâber, bunlara genellikle el yazması denilmez. El yazmasına “**kol yazması**” da denir.

İlk el yazmaları papirus, daha sonra da parşömen üzerine yazıldı. Bunlar iki ucundan birer sopaya tutturularak rulo şeklinde saklanır ve metin yukarıdan aşağıya iki sütun hâlinde yazılırdı. Bugünkü kitapların ilk biçimi olan dörde katlanmış sahifeler (kodeks) üstüne yazı yazılması 3 ve 4. yüzyıllarda ortaya çıktı. Eski çağda kitapları köleler veya âzâtlılar çoğaltırdı. Ortaçağda kitap yazma işi manastırlardaki keşişlerin elinde kaldı. 13. yüzyıldan sonra manastırların yerini müstensih atelyeleri aldı. Bâzı devirlerde, parşömenin az ve pahalı olması sebebiyle yazılı yapraklar silinerek, başka metinler yazıldı.

Kâğıdı önce Çinliler, daha sonra Türkler kullandı. Türklerden Araplar öğrendi ve Endülüs Emevîleri vâsıtasıyla Batıya geçti. 11 ve 13. yüzyıllarda kâğıt, Batıda iyice yayılmıştı. Fakat parşömen hâlâ gözdeydi. Bu arada el yazmalarınının altın ve gümüşle süslenmesine de başlandı. Başlıklar ve minyatürler için daha çok altın kullanıldı. Minyatür ve tezhip, ortaçağ boyunca batıda olduğu gibi doğuda da büyük gelişme gösterdi. Kitapların elle yazılarak çoğaltılması, 15. yüzyılda matbaanın bulunmasına kadar devam etti. Osmanlı Devletinde matbaanın kullanılması daha geç târihlere rastladığı (1728) ve o zamanki müstensihlerin ve hattatların çokluğu sebebiyle, başlıbaşına bir sanat dalı ve meslek olan elle kitap çoğaltma işi 19.

yüzyıla kadar devam etti.

İslâm kültür ve medeniyeti içinde başlıbaşına bir sanat dalı olarak gelişen el yazması sanatı, yüzbinlerce ilmî, fennî, edebî, eserlerin ortaya konmasını sağladı. Şimdi bu eserler, dünyâ kütüphânelerini süslemekte ve ilim âlemini aydınlatmaktadır.

El yazması eserlerin kesin sayısı henüz bilinmiyor. En güzel ve nefis nümûneleri, Osmanlılar devrinde ortaya kondu. Çoğu İstanbul Kütüphânelerinde muhâfaza edilmektedir. Ne yazık ki, bir çoğu da yurt dışına kaçırılmış, yabancılara satılmıştır. Yabancı kültürlerin İslâm ülkelerini istilâ etmeleri, Müslümanların dinlerini ve an'anelerini tahrip ettiği gibi, nice sanat dallarını da köreltti. Tabiatıyla, ehli ve erbâbı azalan sanat ve meslekler de eski verimliliğini kaybetti. Bu sebeple el yazması sanatı yeryüzünde sayılı birkaç hattatın elinde kaldı.

El yazması eserler gâyet güzel yazılarla yazılıp, sahifeleri tezhiplerle süslenirdi. Kâğıdı, mürekkebi, kalem tekniği ve yazı çeşitleri başlıbaşına birkaç ilim dalı ve meslek olarak gelişti. İslâm âleminde, Kur'ân-ı kerîme karşı gösterilen büyük hürmet, cilt ve yazı(hat) sanatının gelişmesinde büyük rol oynadı. Bu sebeple çok büyük hattatlar yetişti. İcâzeti (diploması) olan hattatlar, yenilerini yetiştirerek bu sanatın günümüze kadar devâmını sağladılar. Müstakîmzâde Süleyman Sâdeddîn Efendi, **Tuhfe-i Hattâtin** adlı eserinde, bu sanatın meşhur büyüklerini tanıtmaktadır. İbnü'l-Emin Mahmûd Kemâl İnal Bey de **Son Hattatlar** adlı iki ciltlik kitabında, son hattaları tanıtmaktadır. Hemen hemen bütün dünyâ kütüphânelerini süsleyen yazma eserlerimiz nice hattatların göz ve gönül nûru, ömür sermâyesidir. Her kütüphânede basma kitaplardan ayrı olarak el yazması eserlerin saklanıp, tasnif edildiği, îtinâ ile korunduğu bölümler vardır. Nüshası nâdir olan el yazması eserler daha îtinâ ile korunur. Gerektiğinde fotokopisi çıkarılarak, yâhut mikrofilm tekniğiyle çoğaltılarak araştırmacıların istifâdesine sunulur. Böylece nâdir ve orijinal eserler muhâfaza edilerek gelecek nesillere

ulaştırılır.

Yazma kitap, zahmetli ve uzun süren bir çalışmanın sonunda ortaya çıktığı için hem Batı, hem de doğu medeniyetlerinde çok kıymetli sayılırdı. Kitaplar çoğu zaman altınla ve değerli taşlarla bezeli kapaklarla ciltlenerek kıymetleri daha da artardı. Ayrıca kitabın içine minyatürler ilâve edilir ve sahifeleri tezhiplenerek zenginleştirilirdi. Yazma eserlerin ciltlenmesinde deri kullanılırdı. Klasik bir ciltte dört kısım bulunurdu. Üst kapak, alt kapak, sertab ve miklab. Üst kapak, kitabın önünde bulunur ve sırtla alt (arka) kapağa bağlanır. Sertab, miklapla alt kapak arasındadır. Sertab, kitap kapandığı zaman sayfaların kenarlarını örten parça olup, alt kapakla berâber hareket eder. Miklab, sertaba bağlı olan ve okunmakta olan yerin kaybolmaması için sahifelerin arasına konulan parçadır. Cilt kapaklarının dış yüzünde kapağın tam ortasında “şemse” denilen tezyinat bulunurdu. Bâzan kapağın çevresi de tezyinatlı olurdu (Bkz. Cilt). Kıymetli el yazmalarının cildi de çok sanatkarâne olurdu.

El yazmalarında genellikle âhârlı kâğıt kullanılırdı. Âhâr; kâğıdın pütürlü yüzeyini düzelttiğinden, kâğıt kalemin çok rahat hareket etmesini, yanlış yazılan yerlerin kolaylıkla silinmesini temin eder ve kâğıda dayanıklılık sağlardı. Osmanlılarda daha çok Hint âbâdîsi, Çin ve Venedik kâğıtları tercih edilirdi. Daha sonraları Avrupa'dan getirilen Fligranlı ve su yollu kâğıtlar kullanıldı. Sonra bizde de kâğıtçılık gelişince, kendi kâğıtlarımız kullanılmaya başlandı. Yazmalarda sayfa numarası bulunmaz, bunlara sonradan varak numarası verilmiştir. Her yaprak (varak); a (ön) yüzü ve b (arka) yüzünden ibârettir. Yazmalarda formalar 10 yapraktan meydana gelirdi. Genellikle sağdaki sayfanın en altına soldaki sayfanın ilk kelimesi yazılarak, yaprakların birbirini tâkip etmesi sağlanırdı. Buna yaka, pâyende, çoban, müşir, rakabe, muvâsıla ve reddadiye gibi isimler verilirdi.

Çizgisiz olan kâğıtlara düzgün bir şekilde yazı yazabilmek için, bir karton üzerine münâsip aralıklarla ince iplikler, bunların da sağına ve soluna yukarıdan aşağıya doğru birer

iplik gerilir, buna "mıstar" denirdi. Yazılacak kâğıt mıstar üzerine konur ve bastırılırsa, ip kâğıtta çizgiler hâlinde iz bırakırdı. En çok kullanılan kâğıtlar nohudî, yâni nohut renginde olanlardı. Yazının dört kenarına "cetvel" adı verilen çizgiler çizilirdi. Kitabın kıymetine göre bu cedvellerin sayısı artar ve bâzan iki çizgi arası altın yaldızla doldurulurdu. Bâzan el yazması eserlerin sahife kenarlarına notlar, eklemeler, şerhler ve hâşiyeler yazılır, buna "derkenar" veya "hâmiş" denilirdi. Yazıda beziryağı isinden yapılmış mürekkep kullanılırdı.

Yazma kitapta, ciltten sonra ara kapak (iç kapak) gelir. Bunu içindikiler kısmı tâkip eder. İçindikiler kısmı yoksa metnin başladığı yaprak iç kapak adını alır. Eğer bu sayfa (yaprağın ön yüzü) süslü ise "zahriye" adı verilir. Zahriyelerde yazar ve kitap adı ile bâzan hangi kütüphâneye âit olduğu yazılıdır. İç kapağın ön (a) yüzünde zahriye denilen süsleme yoksa, bu sahîfede yazar ve kitap adından başka temellük kaydı denilen, yâni kitabın kime âit olduğunu, kimden satın alındığını bildiren kayıtlar vardır. Bu kayıtlar mühür şeklinde de olabilir. Yine bu sahifede fevârid adı verilen; doğum ölüm, azil, yangın, zelzele önemli hâdiseler ve şiirler şeklinde rastlanan küçük notlar vardır. Bâzı yazmalarda da vakf kaydı bulunur. Bunlar vakfedilmiş eserler olup, alınıp satılması yasaktır. Yazma kitapta asıl metin zahriyenin arka yüzünde (b yüzü) başlar. Hattat elinden çıkan el yazmalarının ilk sahifesi süslemeli olur ve serlevha veya mihrabiye adıyla anılır. Dikdörtgen veya üçgen şeklindeki bu süslemeli serlevhada besmele veya kitabın adı yer alır.

Metin, Besmele ile başlar. Bunu Allahü teâlâyâ hamd olsun anlamına gelen "hamdele" kısmı tâkip eder. Bundan sonra Peygamber efendimizi (sallallahü aleyhi ve sellem), Ehl-i beyti ve Eshâbını selâmlayan ve hürmet dolu olan salvele kısmı gelir. Daha sonra günümüz kitaplarındaki önsöz ve giriş yerine geçen, mukaddime, dibâce veya sebab-i telif bölümü yer alır. Bu bölümde yazar adı ve kitap adı belirtilir, zamânın sultanına sitâyîş yapılır. Yâni dîne, ilme, fenne yaptığı

hizmetleri övülür. Ondan sonra eserin konusu, yazılış gâyesi, eserin ne zaman nerede ve kimin için yazıldığı belirtilir. Ayrıca kitabın hangi kaynaklardan faydalanarak yazıldığı da gösterilir.

Dîvân, mesnevî, gibi manzum eserlerde yazar kendi adından bir münâsebetle bahseder ki, buna “mahlas” denir. Bâzı kitaplarda yazar adı bulunmayabilir. Bu durumda bibliyografik kaynaklardan faydalanılır. Genellikle 15. yüzyıldan sonra yazılan eserlerde, içindekiler veya fihrist, dibâce kısmında verilmiştir. Yazma kitap “hâtîme” adı verilen bir sonuçla bitirilir. Hâtîmenin sonunda “ferâğ kaydı”na rastlanırsa, bu kayıt, eserin bizzat müellif veya musannif tarafından yazıldığını, kısaca müellif hattı olduğunu gösterir. Müellif burada kitabı yazdığı yeri ve târihi belirtir, kısa bir duâ ile sözlerine son verir. Ferâğ kaydından başka yazmaların çoğunda rastlanan “ketebe” ve “istinsah” kayıtları vardır. Bu kayıtlar müstensihâe âit olup, müstensihâin adını, eserin adını, yazıldığı yeri ve târihi bildirirler.

Orijinal eserlere “tasnif” ve yazarına “musannif” denilir. Çeşitli eserlerden faydalanılarak yazılan eserlere “telif”, yazarına da “müellif” denir. Başkalarının eserlerini kâğıda geçiren, kitap hâline getiren kâtip ve hattatlara da “müstensih” ve bu işe de “istinsâh” denilir. Kitabı her zaman usta bir hattatın yazması şart değildir. Bu işte, üstat sayılan hattatlar dışında ikinci derecede hattatlar da çalışırdı. Abbâsîler döneminde kitap kopya eden hattatlara “varrâk” adı verilirdi. Görüldüğü gibi, yazmalarda rastlanan bu düzen, günümüz kitaplarında oldukça değişiktir. Üstelik yazmalardaki bu düzen, kitabın konusuna ve türüne göre de değişiklikler gösterir.

Türkiye kütüphanelerinde 400.000’in üstünde yazma kitap bulunmaktadır. Kütüphanelerdeki yazmaların ayrıntılı katalogları hazırlanıp yayınlanmaktadır. El yazması eserlerimiz, özellikle İstanbul, Bursa, Konya, Manisa, Kayseri, Edirne, Erzurum gibi eski ilim ve kültür merkezlerindeki kitaplıklarda, şahısların özel kitaplıklarında

bulunmakta olup, yerli ve yabancı araştırmacıları hayran bırakmaktadır.